

Deutsche Bundestag im politischen System der Bundesrepublik Deutschland, 2. Aufl., Opladen 2005. 5. Internetseite des Bundesverfassungsgerichtes // <http://www.bverfg.de/cgi-bin/link.pl?presse>, 04.03.2006. 6. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Textausgabe. Stand: September 2002, Herausgeber: Deutscher Bundestag, Berlin, 2002. 7. Geschäftsordnung des Deutschen Bundestages. In der Fassung der Bekanntmachung vom 2. Juli 1980 (BGBl. I S. 1237), zuletzt geändert laut Bekanntmachung vom 12. Juli 2005 (BGBl. I S. 2512) // http://www.bundestag.de/parlament/gesetze/go_btg/index.html, 04.03.2006.

I. Міронова

РОЗВИТОК ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В 1920-30-І РОКИ

Питання розвитку освіти і культури національних меншин України постійно перебувають в центрі широкої громадської уваги. Південь України був і залишається регіоном з багатонаціональним населенням, тому питання, пов'язані з політикою національно-культурного будівництва, були актуальними в 1920-30-і рр. і залишаються актуальними в сучасний період.

Історія польської національної меншини Півдня України залишається малодослідженою темою в українській історіографії. В цьому напрямку працюють історики І. Балуба, Т. Єременко, Б. Чирко, О. Калакура [1] та інші. Більшість істориків згодні з тим, що політика "коренізації" в 1920-і рр. дала ідеальне підґрунтя для розвитку польських національних закладів освіти і культури. В 1930-і рр., в зв'язку із зміною політики радянського уряду, ці заклади були закриті за "ненадійністю". Однак ця проблема розглядалася істориками в загальнореспубліканському масштабі, і тому автор статті ставить за мету розглянути з власної точки зору особливості культурно-освітнього розвитку польського населення півдня України в 1920-30-і рр.

За даними Всесоюзного перепису населення 1926 р., на півдні України проживало 23368 представників польської національності [2]. У середині 1920-х рр. вони проживали у шести поселеннях, найбільша кількість яких припадала на Херсонську та Миколаївську округи [3]. Компактними групами на території сучасної Миколаївщини поляки проживали у чотирьох населених пунктах: Киселівці Снігурівського району, заснованій у 1846 р., на хуторі Жовтень Баланівської

сільради Очаківського району, хуторі Іваницькому Привільнянського, потім – Новоодеського, району та в селі Щербанях Вознесенського району [4]. З виділених в 1920-і рр. 92 польських національних сільрад, на півдні республіки була розташована лише одна Киселівська, в якій проживало 1413 поляків [5].

Розвиток культури національних меншин був однією із складових у реалізації національної політики в Україні. Вирішення цієї проблеми в цілому передбачало три основні напрями діяльності: радянське будівництво (створення територіально-адміністративних одиниць, національних органів управління і т.ін.), ліквідація економічної відсталості окремих національностей та ліквідація їх культурної відсталості. Сама проблема, на погляд більшовиків, крилася саме в нерівномірності розвитку кожної, окремо взятої нації. Усі три напрями були тісно пов'язані одне з одним, бо мали спільне підґрунтя – класову ідеологію та одну мету – втягування національних меншостей до радянського будівництва. Сам культурницький напрямок включав у себе широкий спектр заходів у галузі освіти (розвиток початкової, середньої, вищої шкіл, ліквідація неписьменності тощо), мистецтва, науковій та видавничій сферах і т.п.

До середини 1920-х рр. польських навчальних закладів, за винятком незначної кількості польських шкіл, на півдні України не існувало. Робота їх проходила в непристосованих приміщеннях, без необхідних приладів та навчальних посібників. У зв'язку з цим керівництво радянської влади, після прийняття політики “коренізації” (яку започаткував XII з'їзд РКП(б) у квітні 1923 р.) планувало протягом 5 років не тільки провести ґрунтовні дослідження з історії та культурного стану етнічних груп, а й створити мережу загальноосвітніх закладів, у яких викладання проводилося б національною мовою; налагодити випуск літератури (навчальної, художньої й періодичної) мовами етнічних меншин; створити загальноукраїнську мережу науково-дослідних і вищих навчальних установ, які б обслуговували потреби національних меншин республіки.

Мережа польських шкіл в Україні почала зростати з 1924/25 н.р. У ці роки на півдні України існувало всього 5 польських шкіл (по одній – в Одесі і Миколаївській окрузі) і три – в Херсонській окрузі, що склало 0,25% всіх шкіл даного регіону [6]. В наступному 1926/27 н.р. в Миколаєві вже існувало 3 польські школи, а в окрузі – одна [7]. Польські трудшколи в більшості своїй були сільськими однокомплектними школами, де один учитель часто мусив працювати навіть із трьома групами. Допомогою при введенні нових методів роботи було видання в 1925 р. польського педагогічного журналу “К новой школе” [8].

Основною метою радянської влади щодо польських шкіл було вихолощування національної і релігійної сутності з навчального проце-

су, із життя школи взагалі, впровадження ефемерних радянських стандартів-замінників. Ось як висловилося щодо національної політики радянської влади завідувача Миколаївською міською польською школою Вендзиковська: "... Ця політика є дурниця, бо в літературі на мовах національних меншин маємо московський, а не національний зміст" [9].

Дуже часто польські школи створювалися на короткий термін. Наприклад, в 1925 р. в селі Щербані Вознесенського району Миколаївської округи, де мешкало 75% поляків, польська школа проіснувала всього три місяці зими, поки утримувалась за кошти громади [10].

У Миколаєві існувала 7-річна школа з польською мовою навчання, яка розташовувалася на вул. Декабристів, 28, мала 91 учня. Керував школою А. Вендриковський, вчителями працювали Ієгота, Левицькі, Савицька, Верна, Олексієнко, Вітвицький, Короленко, Кардашов. У 1928/29 н.р. кількість учнів збільшилась до 123-х. Тут же відкрилась польська бібліотека, де видача книг проводилася тричі на тиждень – у середу, п'ятницю та неділю [11].

Радянська влада приділяла дуже серйозну увагу польським педагогам зі старою ідеологією, проводячи серед них різного роду дискусії, збори, а також замінюючи їх на прорадянськи налаштованих вчителів [12]. Слід зазначити, що при проведенні радянзації польського населення, зовсім не враховувалися його національні особливості. Насамперед, йдеться про глибоку релігійність поляків, значний вплив католицької церкви на життя польської родини. Зневага влади до релігійних почуттів поляків, переслідування їх за релігійні переконання мали місце і на півдні України. Так, згадувану вже вчительку Вендзиковську звинувачували в тому, що під час похорон однієї вчительки вона разом з частиною учнів під релігійними хоругвами на чолі з ксьондзом "демонстративно" брала участь в релігійній процесії по всьому місту. Висновок: подавала негативний приклад своїм вихованцям. Щоб запобігти впливові католицької церкви на учнів, партійні функціонери навіть відгородили школу від костьолу парканом. Але учні через зроблений в огорожі отвір-перелаз продовжували утікати зі шкільних занять на богослужіння [13]. Отже, наведені факти вочевидь свідчили про те, що польбюро Миколаївського міськпарткому і окрінспектура майже втратили ідеологічний контроль над польською школою.

Ще з більшою гостротою ставилась влада до відкриття польських шкіл на селі. В українські школи найближчих сіл батьки своїх дітей відпускати не хотіли. Це пояснювалося віддаленістю цих шкіл, відсутністю взуття у дітей, одягу і найголовніше – бажанням батьків навчати і виховувати своїх дітей національною – польською – мовою.

Збільшення кількості учнів породжувало проблеми забезпечення підручниками на польській мові. Певні спроби щодо налагодження випуску літератури національними мовами робили Державне видавництво і “Культурліга”, щоправда вони виявлялися малорезультативними. У червні 1926 р. було створено Всеукраїнську філію видавництва народів СРСР, що мала взяти на себе видання літератури мовами етнічних груп УСРР.

Поряд із уже названою проблемою дефіциту підручників процес коренізації породжував інші труднощі, не менш гострі. У середині 1920-х рр. стало зрозуміло, що не вистачає висококваліфікованих вчителів, які б добре володіли національними мовами. Курси для перепідготовки польських вчителів були організовані при Польському педагогічному технікумі в Києві [14]. Вони давали непогані результати, хоча не могли задовольнити тих вимог, які висувалися.

Потреба у кваліфікованих кадрах для роботи серед національних меншин сприяла зростанню мережі установ середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, навчання в яких здійснювалося рідною мовою. У різні роки фахівців польською мовою готували Київський польський інститут, 7 відділів при вищих освітніх навчальних закладах, 9 педагогічних технікумів, Одеський польський технікум механізації сільського господарства [15].

Практична реалізація політики коренізації стосовно національних меншин України, зокрема півдня, набула по лінії культурно-освітньої роботи найрізноманітніших форм і методів. Сама галузь культури розглядалася як ідеологічна надбудова створюваного режиму, як засіб зміцнення нового ладу. Саме тому першочергова увага з боку радянських органів влади була зосереджена на політосвітній роботі серед національних меншин: поширенні мережі хат-читалень, клубів, сільських будинків, бібліотек тощо [16].

У 1924 р. був створений Одеський центральний інтернаціональний клуб імені Карла Маркса, при якому існувала польська секція [17]. Об'єднаний клуб національних меншин міста Миколаєва, основу якого складали польська та латиська секції, неодноразово проводив вечори, давав безкоштовні спектаклі польською мовою, випускав стігазети, організовував публічні лекції політичного спрямування [18].

Особливою прихильністю населення користувався польський робітничий клуб ім. Ю. Мархлевського. Лекції “Про участь поляків у соціалістичному будівництві”, “Про національну політику”, “Про білий терор у Польщі”, які читалися польською мовою, слухали від 30 до 120 чол. Освітня робота клубу включала також організацію роботи гуртків: крою та пошиву, драмгуртка, домоведення. Певне місце відводилося

відпочинку і розвагам: хоровому співу, іграм, літературним читанням, народній музиці, вечорам самодіяльності тощо [19]. Аналогічний, але менший за чисельністю польський клуб був створений в Херсоні [20].

Отже, клуби і секції були створені з метою надання допомоги національним меншинам, ведення культурно-освітньої роботи і інтер-національного виховання трудящих. Значна увага приділялась марксистсько-ленінському вихованню їх членів, вивченню політики, економіки, культури СРСР.

У роки розвитку політики коренізації зросли потреби етнічного населення в поширенні видання художньої, технічної, сільськогосподарської літератури рідними мовами. Через неможливість задоволення потреб населення вказаною літературою, на півдні України створювалися національні бібліотеки і нацменівські відділи при окружних бібліотеках. Згідно з постановою Раднаркому УСРР від 22 березня 1928 р. та Президії ВУЦВК від 10 квітня 1928 р. “Про конкретні заходи для дальшого поглиблення роботи по забезпеченню успішної самодіяльності нацменів на Україні та найкращого їх обслуговування всіма урядами держaparату в центрі та на місцях”, НКО утворив при окружних бібліотеках нацменівські відділи. В 1925 р. в Миколаєві була відкрита польська бібліотека, яка знаходилася на вулиці Глазенапівській, 28, у приміщенні польської школи [21]. Пізніше на півдні України були утворені польські відділи при Херсонській, Миколаївській, Одеській окружних бібліотеках [22].

Для задоволення потреб друкованою літературою польською мовою в другій половині 1920-х рр. було створено національне видавництво “Трибуна на Україні” [23]. У першій половині 1930-х рр. із 2454 газет, що виходили в республіці, 17 видавалися польською мовою [24].

Із відомих діячів національної культури півдня України потрібно відзначити діяльність польських скульпторів Бернарда Михайловича Кратко¹ і Жозефіни Костянтинівни Діндо², представників нового радянського мистецтва. Основні їхні творіння на півдні України – барельєфи порталу будинку Селянського санаторію ім. ВУЦВК в Одесі (1928 р.) [25].

---

¹ **Кратко Бернард (Арон-Бер Шимон) Михайлович** народився 17 січня 1884 р. у Варшаві. В 1901–1906 рр. навчався у Варшавській школі красних мистецтв (майстерня К. Дуніковського). В 1920 р. переїхав на Україну. У 1920–1925 рр. Б. Кратко працював у Харківському, а в 1925–1935 рр. – Київському художньому інститутах. Помер 1 серпня 1960 р. в Києві.

² **Діндо Жозефіна Костянтинівна** народилася 11 грудня 1902 р. у Варшаві. В роки Першої світової війни переїхала до Риги, а потім – до Харкова. У 1920–1926 рр. вчилася в Харківському інституті у Б.М. Кратка. До 1933 р. жила в Одесі, потім переїхала до Києва. З 1927 по 1932 рр. – член Асоціації революційних митців України (АРМУ). Працювала викладачем ОДХІ (1930–1933 рр.) та КХІ (1934–1944 рр.). Померла 18 травня 1953 р.

Отже, коренізаційні заходи щодо польського населення півдня України свідчать про досить успішний початок важливої справи. І хоча існували певні проблеми, освітні та культурні інтереси поляків були достатньо забезпечені.

В 1930-і рр. із встановленням в країні тоталітарного, диктаторського режиму починається поступове примусове згорання діяльності польських установ, що призводить до занепаду польського громадського життя та національної культури. В міру утвердження в СРСР тоталітарно-репресивного режиму державна політика щодо національних меншин різко змінюється. Однією із головних причин було погіршення відносин СРСР з Німеччиною та Польщею і відповідне посилення антинімецької пропагандистської кампанії, які зумовили, зокрема, особливу упередженість радянських владних структур щодо німецького та польського населення.

Докорінна реорганізація торкнулася, в першу чергу, польських національних шкіл. 20 грудня 1935 р. Політбюро ЦК КП(б)У схвалило постанову, якою констатовалась наявність у республіці “штучно створених польськими націоналістами національних шкіл”. Протягом 1933-1938 рр. було видано ряд постанов³, які поставили крапку в існуванні польських навчальних закладів в Україні, переводячи їх спочатку на викладання українською, а пізніше – й російською мовою. Окреме доручення отримали М.М. Попов та В.А. Балицький, які зобов’язувалися “замінити всіх учителів-націоналістів у польських школах і польських комплексах українських шкіл радянськими вчителями” [26].

Вплив “класово ворожих віянь” виявила республіканська адміністрація у деяких польських школах. Так, під час перевірки одеські школярі запитували: “Чому нас не пускають до Польщі? Ми хочемо туди, там наша влада”. Старшокласники подекуди нищили портрети Й. Сталіна та інших вождів, а під час уроків заявляли, що “наші досягнення – це облуда”, що “радянська влада грабує село” та ін. Такі настрої і як наслідок – відповідні висловлювання, що відображали реальний стан справ у країні, набули поширення не лише серед учнів польських навчальних закладів [29].

Отже, після розв’язання в СРСР у 1930-і рр. антипольської пропагандистської кампанії, офіційних заяв про небезпеку з боку польських “фашистів” за постановами партійного керівництва польські школи були закриті. За постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 20 квітня

---

³ Постанова ЦК КП(б)У від 13 грудня 1933 р. “Про німецькі й польські школи на Україні” [27]; “Постанова Політбюро ЦК КП(б)У “Про реорганізацію національних шкіл в Україні” (квітень 1938 року) [28].

1938 р. “Про обов’язкове вивчення російської мови в неросійських школах України” і за постановою РНК УРСР від 29 червня 1938 р. “Про реорганізацію особливих національних шкіл, технікумів, Одеського німецького педагогічного інституту і особливих національних відділів та класів у школах, технікумах і вузах УРСР” [30], польські школи були реорганізовані у школи звичайного типу з викладанням українською і російською мовами.

Пошуки польських “фашистів” привели до ліквідації протягом 1932-1938 рр. Одеського польського технікуму механізації сільського господарства, вечірньої робітничої школи, розвалу праці польського клубу [31]. У 1937/38 н.р. в Одеській області залишилася одна польська школа [32].

Отже, влітку 1938 р. в Україні перестала існувати мережа національних закладів освіти і культури. Ліквідація спеціальних національних установ на Україні була лише частиною загальної політики, спрямованої на відмову від коренізації в усіх сферах культури. Репресії в середовищі творчої інтелігенції та відповідальних працівників, що з особливою силою розгорнулися в 1937 – 1938 рр., завершили справу. Після 1938 р. жодних згадок про існування в Україні національних меншин та їх специфічні національно-культурні потреби ми не знаємо.

1. Балуба І.А. Проблеми культурно-освітнього розвитку польської національної меншини в Україні в 20-30-ті роки ХХ століття // Посвіт. – 1996. – № 2(23). – С. 10-12; Єременко Т., Чирко Б., Калакура О. Поляки в Україні // Віче. – 1993. – № 2. – С. 119-130. 2. Всесоюзний перепис населення 1926 р. – Т. XIII. – М.: ЦСУ ССРСР, 1929. – С. 12-36. 3. Наулко В. Хто і відколи живе в Україні. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. – С. 51. 4. Тригуб П.М. Польське населення Миколаївської округи у 20-х рр. ХХ ст. // Південний архів: Зб. наук. праць. Історичні науки. Вип. 5. – Херсон: Айлант, 2001. – С. 143. 5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 541. – Арк. 117, 124. 6. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 1218. – Арк. 45. 7. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. Р-161. – Оп. 1. – Спр. 116-6. – Арк. 40. 8. Діяльність Наркомосвіти УСРР за 1924-1925 рр. – Харків: Держвидав України, 1926. – С. 110. 9. Соболь П.І. Советизація етнічних поляків Миколаївщини: 20-і роки // Щотижня. – 2001. – 16 серпня. – С. 4. 10. ДАМО. – Ф. Р-99. – Оп. 1. – Спр. 889. – Арк. 92. 11. Тригуб П.М. Вказ. праця. – С. 145. 12. ДАМО. – Ф. П-1. – Оп. 1. –

Спр. 118. – Арк. 5, 20. **13.** Соболев П.І. Національно-культурне життя поляків Миколаївщини в 20-ті роки ХХ століття // Південний архів: Зб. наук. праць. Історичні науки. Вип. 5. – Херсон: Айлант, 2001. – С. 157. **14.** Бюлетень Народного комісаріату освіти. – 1928. – №10(97). – С. 9-11. **15.** ДАМО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 228. – Арк. 34. **16.** Демченко М. Національне питання та пролетаріат. – Харків: ДВУ, 1930. – С. 63. **17.** ДАОО. – Ф. Р-969. – Оп. 3. – Спр. 466. – Арк. 42. **18.** Пронь Т.М. Польська етнічна меншина Миколаївщини в процесі національно-культурного будівництва 20-х років ХХ ст. // Південний архів: Зб. наук. праць. Історичні науки. Вип. 5. – Херсон: Айлант, 2001. – С. 152. **19.** ДАОО. – Ф. Р-969. – Оп. 3. – Спр. 584. – Арк. 6. **20.** Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф. Р-2. – Оп. 1. – Спр. 1401. – Арк. 60 зв. **21.** ДАМО. – Ф. Р-99. – Оп. 1. – Спр. 889. – Арк. 9. **22.** Бадуба І.А. Польська національна меншина України в 20-30-ті рр. ХХ ст.: Дис. канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1997. – С. 165. **23.** Янко Ю.В. До питання створення національних товариств та їх ролі в дослідженні історико-культурної спадщини національних меншин // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХІ століття: Тези Міжнародної науково-практичної конференції. – К.; Чернівці, 1997. – С. 348. **24.** Кудряченко А. Німці України: минуле і сьогодення // Розбудова держави. – 1994. – № 5. – С. 21-22. **25.** Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України). – Ф. 330. – Оп. 1. – Арк. 1-8. **26.** Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 12. – Арк. 278. **27.** ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 286. – Арк. 108. **28.** ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 463. – Арк. 2-4. **29.** Рубльов О., Репринцев В. Репресії проти поляків в Україні у 30-ті роки // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1995. – № 1-2. – С. 116-117. **30.** Збірник законів і розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду УРСР. – 1938. – №38. – 16 липня. – С. 152-153. **31.** ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 328. – Арк. 47-51. **32.** Михайлуца М., Бурундукова М. Сталінщина: розвал національних шкіл Одещини (1937 – 1938 рр.) // Розбудова держави. – 1994. – № 3. – С. 45-47.